

ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

Beliefs and Practices Towards the Bodhi Tree in Lanna Society

พระวรากร ดวงอนันต์

Phra Warakorn Duang-a-nan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Lamphun Buddhist College

Corresponding Author, Email: phra.warakorn.cittapunyo@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย และ 2. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า ต้นโพธิ์ในประเทศไทยนั้นมีการปลูกในสมัยทวารวดี ประมาณ พ.ศ.1432 โดยพระมหาเถรโหล่สายได้นำมาพันธุ์มาจากศรีลังกา ในสมัยกรุงสุโขทัยและสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการนำพันธุ์ต้นโพธิ์มาจากพุกคยา ประเทศอินเดียมาปลูกและขยายพันธุ์ไปทั่วประเทศ ในสังคมล้านนาเรียกต้นโพธิ์ว่า “ต้นศรี” หรือ “ต้นสะหรี” ชาวล้านนาถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ห้ามตัดหรือทำลายโดยเด็ดขาด ผู้ที่ตัดมีโทษเช่นเดียวกับการทำนันทริยกรรม ต้นโพธิ์มีอิทธิพลต่อชาวล้านนาในประเพณี เช่น การถวายไม้ค้ำโพธิ์ การถวายนมสดรดต้นโพธิ์ เป็นต้น เรื่องราวของต้นโพธิ์ได้รับการจารึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและหลักศิลาจารึกเป็นจำนวนมาก ส่วนมากกล่าวถึงอันสงส์ ความสำคัญและข้อห้ามสำหรับต้นโพธิ์ ส่วนอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมล้านนา ชาวล้านนานิยมนำกิ่งของต้นโพธิ์ไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป

คำสำคัญ : ต้นโพธิ์, พระพุทธศาสนา, ล้านนา

Abstract

This research aims to 1. study the beliefs and practices towards the Bodhi tree in Thailand and 2. study the beliefs and practices towards the Bodhi tree in Lanna society. This is a documentary research.

The research results found that the Bodhi tree in Thailand was planted

in the Dvaravati period, around 1432 B.E., when Phra Mahathera Lai Lai brought the tree from Sri Lanka. During the Sukhothai and Rattanakosin periods, the Bodhi tree was brought from Bodh Gaya, India, and planted and propagated throughout the country. In Lanna society, the Bodhi tree is called the “Sri tree” or the “Sari tree”. Lanna people consider it to be a representative of the Buddha. Cutting or destroying it is strictly prohibited. Those who cut it are punished as if committing a heinous sin. The Bodhi tree has an influence on Lanna people in traditions, such as offering a Bodhi tree support pole and pouring fresh milk on the Bodhi tree. The story of the Bodhi tree has been recorded in many Buddhist scriptures and stone inscriptions. Most of them mention the benefits, importance, and prohibitions of the Bodhi tree. As for the influence on Lanna art, Lanna people like to carve Bodhi tree branches into Buddha statues.

Keywords: Bodhi tree, Buddhism, Lanna

บทนำ

โพธิ์เป็นพืชในตระกูล Moraceae ซึ่งเป็นไม้กลุ่มเดียวกับ ไทรมะเดื่อและกร่าง มีถิ่นในประเทศอินเดียถึงอุษาคเนย์ กำเนิดอยู่ในป่าดิบชื้นหรือค่อนข้างชื้น โดยมีภูมิลำเนาอยู่ในเบงกอลและในพื้นที่บางส่วนของอินเดียตอนกลาง พม่า และพะโค รูปทรงของเรือนยอดไม้แน่นทึบ แต่เป็นต้นไม้ที่มีเรือนยอดกว้าง ต้นโพธิ์สามารถขึ้นโอบล้อมต้นไม้อื่นหรือแม้กระทั่งตามซอกหินต้นโพธิ์ก็สามารถเจริญพันธุ์ได้ นิยมดินหลายประเภทแต่ต้องเป็นดินที่มีการระบายน้ำได้ดี การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างช้าๆ ต้นโพธิ์มีลำต้นเกลี้ยงเกลา เปลือกสีเทาเรียบ สามารถเอามาทำน้ำฝาดได้ เป็นไม้ผลัดใบมีความสูงถึง 20-30 เมตร มีใบเป็นรูปหัวใจลักษณะเป็นมัน โคนใบกว้างปลายมียอดแหลม ใบยาว 1-3 นิ้ว มีความกว้าง 3-4 นิ้ว มีเส้นใบ อยู่ 8 คู่ ใบจะพลั่วไหวอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องมาจากมีก้านใบที่เล็ก ตัวใบจะเพิ่มความเขียวในยามที่พระอาทิตย์ร้อนแรง กล่าวกันว่าที่อินเดียต้นโพธิ์จะผลัดใบในวันพระตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมถ้าในที่ชุ่มชื้นโพธิ์จะเขียวตลอดทั้งปีแต่ถ้าปลูกในที่แห้งแล้วจะมีการผลัดใบ ประโยชน์ของต้นโพธิ์ คือ ส่วนเปลือก สามารถใช้ทำยาชงหรือยาต้มแก้โรคหนองใน ใบและยอดอ่อนสามารถนำมาใช้ทำยาแก้โรคผิวหนัง รวมทั้งผลก็สามารถนำมาใช้เป็นยาระบายได้ (ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว, 2548: 21) ชาวพุทธถือว่าโพธิ์เป็นต้นไม้ประจำพระพุทธศาสนา เพราะเป็นต้น

ไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในขณะที่ตรัสรู้ ชาวไทยพุทธนิยมนำโพธิ์สายพันธุ์พุทธคยามาปลูกไว้ตามวัดวาอารามทั่วไป เพื่อระลึกถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ต้นโพธิ์ยังเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมไทยในหลายเรื่อง (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2553: 69-84)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารตามลำดับขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. การรวบรวมเอกสารข้อมูล โดยการศึกษาจากเอกสารข้อมูลต่างๆ ทั้งที่เป็นชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี อนุฎีกา หนังสือวิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อทำการศึกษาค้นคว้าในความหมายขอบเขตเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในพระพุทธศาสนา
2. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาวิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการศึกษาทางเอกสาร โดยการจัดทำเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้อย่างชัดเจน
3. การสังเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาวิจัยได้ดำเนินการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์แล้วนำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์ และเรียบเรียง โดยมุ่งค้นหาคำตอบที่ได้ตั้งไว้ตามวัตถุประสงค์พร้อมทั้งนำเสนอข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะของการศึกษาวิจัย
4. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ ดำเนินการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม นำเสนอต่อไป

ผลการวิจัย

1. ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในประเทศไทย

ประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่จะกรุงสุโขทัยจะเป็นราชธานี มีตำนานเล่าว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์น่าจะนำมาปลูกใน พ.ศ.1432 หรือประมาณพันกว่าปีมาแล้วในสมัยนั้นมีเชื้อพระวงศ์เป็นบุตรของนายเสน กษัตริย์พระยาศรีสัทธิชัย ที่เคยเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าแผ่นดินละโว้ ผู้ซึ่งเคยเป็นชู้กับนางสนมจนต้องถูกจับสึกไหลข้างหนึ่งจึงเรียกว่า “ไหลลาย” หลังจากนั้นนายไหลลายได้หนีไปบวชเป็นสามเณร ต่อจากนั้น ก็ได้อาศัยเรือสำเภาลอบหนีไปยังประเทศศรีลังกาและหลังจากนั้นก็ได้อำนาจไปบวชเป็นพระสงฆ์ตามแบบอย่าง

ลังกา เมื่อกลับมายังประเทศไทยก็นำพระบรมมหาธาตุมาจำนวน 650 พระองค์ พร้อมทั้งนำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย ในราวปี พ.ศ. 1432 และนำมาเพาะเป็นต้นกล้า “มหาเถรไหล่ลาย” ได้นำไปปลูกไว้ที่นอกวัดเขมาปากน้ำซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำนานของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม กล้าไม้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์บางส่วนได้ถูกนำไปปลูกตามหัวเมืองหลักต่างๆ แต่ขาดหลักฐานว่าได้นำไปปลูกไว้ที่ใดบ้าง (สุริย์ ภูมิอมร, 2546: 33)

ตำนานพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ ฉบับพระยามหาอรรณนิกร และฉบับนายทอง ได้มีการกล่าวไว้ว่า

บรรจุไว้ในพระมหาโพธิเทพารักษ์นั้น 36 พระองค์ บัญจุไว้ในพระปาเลไลย 36 พระองค์ เอาขึ้นไปบรรจุไว้ในเมืองไชยนาท 36 พระองค์ และผลมหาโพธิ (ที่) มหาไหล่ลายเอามาแต่ลังกาปลูกไว้ริมหนองทะเลนอกวัดเขมาปากน้ำจึงได้ปรากฏชื่อ มหาโพธิมาแต่เมืองลังกา นั้นแล” ส่วนโพธิลังกาที่ได้นำมาปลูกในเขตเมืองนครปฐม อโยธยา สุพรรณบุรี ฯลฯ ในสมัยเมื่อพันปีมาแล้ว น่าจะเป็นพืชพันธุ์ ที่ได้มาจากโพธิที่พระนางสังฆมิตตาเถรีทรงนำไปปลูกไว้ ณ เมืองอนูราชปุระนั่นเอง (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546: 94)

ในสมัยสุโขทัยถือว่าประเทศศรีลังกาเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นแหล่งที่ถ่ายทอดคำสอนที่บริสุทธิ์ตามพุทธวจนะ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในสมัยนั้นจึงมักจะเดินทางไปบวชใหม่และศึกษาพระพุทธศาสนาที่นั่นโดยตรง หรืออาจจะผ่านทางเมืองที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว ด้วยเหตุนี้ได้ทำให้งานความคิดทางพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายในสุโขทัยด้วย เช่น คติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ, การประดิษฐานรอยพระพุทธรูป รวมถึงคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย จากข้อความในจารึกที่อ้างว่าสิ่งที่ควรบูชาเหล่านี้ล้วนแต่อัญเชิญหรือจำลองมาจากประเทศศรีลังกาแทบทั้งสิ้น (วิไลรัตน์ ยั่งรอด และ ธวัชชัย องค์กรุฒิเวทย์, 2551: 34)

จะเห็นได้ว่าอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาของไทยที่ส่วนใหญ่เป็นเถรวาทนั้น อาจเป็นเพราะว่าได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาของศรีลังกา นอกจากนั้นแล้วยังมีส่วนในจารึกนครชุม พ.ศ. 1900 ด้านที่ 1 ที่บอกว่า

พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุสามาลัย คือ พระธาตุแท้จริงแล้ เอาลูกมาแต่ลังกาทวีปพันมาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์อันพระพุทเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นผลผลญมาราธิราช ได้ปราบแก่พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุท มาปลูกเบื้องหลังพระธาตุนี้ ผิผู้ใดกราบไหว้นบกระทำการบูชาพระศรีรัตนธาตุแล้วพระศรีมหาโพธิ์นี้ไซ้ มีอานิสงส์พร้าเสมอด้งได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล ความดังนี้เราปมihakกล่าวคำพระพุทเจ้า เราหารังบอกไว้เองไซ้ เมื่อพระเป็นเจ้าได้เป็นพระพุทวันนั้น (กรมศิลปากร, 2548: 59)

ด้านของจารึกวัดเขากบ พ.ศ. 1902 – 1912 ด้านที่ 2 ที่ว่า “...แต่ปลูกพระศรีมหาโพธิ...อาวาสแต่นครหลวง มีพุทธปฏิมา พระศรีมหาโพธิว่ากัมพงคลงอีกพระเจดีย์...ผสมแต่ปลูกพระศรีมหาโพธิได้สามร้อยต้น...” (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546: 125-126) และยังมีส่วนในจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1912 ที่บอกว่า “...เพียรปรารภนาโพธิสมา...ก่อพระเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ กระทำพุทธปฏิมาทุกแห่งทุกฝ่าย...มั่นซื้อกิ่งพระศรีมหาโพธิ... สมเด็จพระมหาเถระเป็นเจ้า เอามาปลูกเหนือดิน...จึงขึ้นเป็นใบเขียวงามหนักหนาแก่กม เป็นต้นใหญ่ต้นหลวงสูงงามหนักหนา...” (กรมศิลปากร, 2548: 106-107)

นอกจากนี้แล้วยังพบร่องรอยการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ คือ มักจะพบฐานเตี้ยๆ ทรงแปดเหลี่ยม ซึ่งมักจะพบอยู่บริเวณหลังเจดีย์ประธานหลายแห่งด้วย เช่น ที่วัดช้างล้อม นอกเมืองเก่าสุโขทัยที่พบว่า หลังพระประธานมีฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นที่ที่เคยใช้สำหรับปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับจารึกนี้ที่ได้บอกไว้เมื่อ พ.ศ. 1927 ที่กล่าวถึง พนมไสดำที่อุทิศที่สร้างวัด และได้มีการกล่าวถึงการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วย (วิไลรัตน์ ยัรรอด และ ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์, 2551: 114) และมีความสอดคล้องกับการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กล่าวไว้ในจารึกที่ว่า มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไว้เบื้องพระธาตุ ดังเช่นจารึกนครชุมที่ว่า “...เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ...มาปลูกเบื้องพระธาตุนี้...” (นวกฤต เห่งกระโทก, 2557: 30)

ในศิลาจารึกหลักที่ 2 ของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นคำสรรเสริญสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทิปมหาสามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ที่บอกว่า

ปลูกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธปฏิมา ทุกแห่งทุกฝ่ายเลิกศาสนาพระมหา...ในเมือง
สิงหลนั้นก็ดี สมเด็จพระมหาเถระเป็นเจ้าเอามาปลูกเหนือดิน จึงอธิฐานผลว่า...พระพุทธ
จริงจึงว่าไซ้รุ่งให้เป็นอย่าได้เหี่ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานดังอันซื่อใบหนึ่งแห่ง...เป็นใบ
เขียวงามหนา... พระศรีรัตนมหาธาตุ ปลูกเนาว์ต้นพระศรีมหาโพธิ์...พระศรีมหาโพธิ์ไว้
คนแต่งเฝ้ารักษาหลายครัว...

การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีอยู่จริงตามหลักศิลาจารึก มีการจัดงาน พิธีการต่างๆ อย่างใหญ่โตมโหฬาร เพราะหากมีการจัดสร้างศาสนสถาน ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ ศาลา ฯลฯ ก็จะต้องมีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เสมอ และในการจัดงานในครั้งนี้นั้น ได้ดำเนินการจัดการงานต่างๆ โดยสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี อีกทั้งยังมีพิธีฉลองอย่างยิ่งใหญ่ รวมตลอดถึงได้มีการถวายคนมาเฝ้ารักษาด้วย

ส่วนในหลักศิลาจารึกหลักที่ 3 ของวัดนครชุม จังหวัดกำแพงเพชรนั้น เป็นเรื่องของ

พระธรรมราชาที่ 1 ที่พระองค์ทรงปลุกพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากประเทศศรีลังกา กล่าวว่า

พระยาภุชเชนราชผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย ได้ราชาภิเษก อันฝูงเท้าพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตรสหาย อันมีสี่ทิศนี้ แต่งกระยาตดงววย ของฝากหมากปลามาไหว้ อันยัตยัญญอภิเชกเป็นท่ายเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงษ์มหาธรรมาธิราช หากเอกพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนา ในเมืองนครชุมปีนี้นั้น พระมหาธาตุอันนี้มีใช้ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริง แลเอาลูกแต่ลังกาทวีปพูนมาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญขุนมาราธิราช ได้ปราบแก้สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธานุภาพปลุกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้ผิผู้ใดได้กราบไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนตรัยมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไซ้ มีผลอันสงฆ์พร้าเสมอตั้งได้บนตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...

....แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลกก็ดี ในนาคนโลกก็ดี เหาะกลางหาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป เข้าอยู่ในกลางรัตนมาลิกมหาสถูป แล้วจึงจักเหาะไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทธรูปเจ้า....

นอกจากนี้ยังมีหลักศิลาจารึกที่ 11 ของวัดเขากบ ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นำมาในช่วงปี พ.ศ. 2464 โดยเป็นเรื่องของรามเจดีย์ และรามวิหารที่ได้พูดถึงการปลุก ต้นพระศรีมหาโพธิ์บนภูเขาสุมนภูฏ โดยพระองค์ทรงปลุกไว้ได้ทั้งหมดจำนวน 300 ต้น ส่วนในจารึกศรีชุมหลักที่ 2 ได้มีข้อความที่ปรากฏอยู่ในจารึกหลักนี้ที่ได้มีการกล่าวถึง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า “....ปลุกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธปฏิมาทุกแห่งทุกพาย เลิศศาสนาพระมหา....อันตรธานบให้ฉิบ บให้หายสักแห่ง พระมหาเถรศรีสัทรชาราขุลามุนีนันผู้เชื่อ....”

การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนั้น ต้องมีความสำคัญมาก ๆ ถึงขนาดที่มีปรากฏอยู่ในจารึกหลายๆ แห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่อดีต

ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่ได้มีกล่าวไว้ว่า ในสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เดินทางไปลังกาและได้นำเอาพันธุ์จากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์เบื้องขวามาด้วย ต่อมาได้นำไปปลุกไว้ที่พระอารามเชิงดอยสุเทพ (วัดป่าแดงมหาวิหาร) หลังจากนั้นพระเจ้าติโลกราชอัครราชูปถัมภ์ให้ย้ายต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ไปปลุกไว้ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) และเนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้ปลุกในอารามแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดมหาโพธาราม” (อัครพงษ์ คำคุณ, 2546: 98) ในทางล้านนาก็ได้มีการกล่าวถึง การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ด้วยเช่นกัน ซึ่งได้กล่าวไว้ว่ามีพระสงฆ์เดินทางไปยังลังกา แล้วนำพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มา

ปลูกไว้ที่เชิงดอยสุเทพ คือ ที่วัดป่าแดง มหาวิทยาลัย ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้ทรงสดับรับฟังธรรมเรื่องอานิสงส์ของการปลูกต้นไม้จากพระภิกษุสิงหลนิกาย จึงโปรดฯ ให้ย้ายมาปลูกที่พระอารามแห่งใหม่ที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้น คือ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด (สุรชัย จงจิตงาม, 2549: 19) โดยที่วัดมหาโพธารามแห่งนี้ เป็นเจดีย์ที่จำลองแบบมาจากวิหารที่พุทธคยา ซึ่งอาจเป็นการจำลองแบบมาโดยตรงหรือผ่านมาทางพุกามเพื่อเป็นการฉลองพระพุทธศาสนาที่มีอายุครบ 2000 ปี ซึ่งการปลูกต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ ณ ที่แห่งนี้นั้นก็สอดคล้องกับการสร้างที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตรัสรู้ ไม่ว่าจะเป็นการจำลองแบบวิหารพุทธคยา หรือการทำภาพเทพชุมนุมประดับที่ผนังวิหาร เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2550: 142)

ในรัชสมัยของพระเจ้าบรมโกศแห่งอยุธยา ได้มีการส่งสมณทูตไปยังประเทศศรีลังกา ถึง 2 ครั้ง คือครั้งแรกในปี พ.ศ.2296 ที่นำโดยพระอุบาลีมหาเถระ และพระอริยมุนีมหาเถระ โดยที่ในการนี้กรุงแคนดี้ได้ขอให้คณะสงฆ์ไทยไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ตกต่ำลงจากอิทธิพลของโปรตุเกสและฮอลันดา จนทำให้เกิดพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ขึ้นในลังกา และต่อมาในปี พ.ศ. 2298 ในตำนานพุทธเจดีย์ที่ได้กล่าวว่า “พระบริโกตเจดีย์ ในสมัยอยุธยาคงนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกาเหมือนอย่างในสมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศก็ได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากประเทศศรีลังกาและโปรดฯ ให้ปลูกที่วัดระฆัง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดระฆัง เป็นวัดวรโพธิ์”

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาได้มีการตรากฎหมายคุ้มครองต้นไม้ขึ้นไว้ 2 ฉบับ คือ พระอัยการลักขณโจร พ.ศ. 1903 ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง โดยมีการกล่าวโทษไว้ว่า ถ้าผู้ใดลักลอกองค์พระพุทธรูป ลอกล้างพระสถูปเจดีย์ แลฟันพระศรีมหาโพธิ์ เช่นเดียวกันกับพระอัยการอาชาหลวง ฉบับที่ 4 ที่กล่าวว่าห้ามมิให้ผู้ใดทำลายพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหาร และกุฏิสถาน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เทียบเท่ากับพระพุทธรูปหรือพระสถูปเจดีย์

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ระบุนุไว้ในตำนานพุทธเจดีย์ที่ได้บอกไว้ว่า สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศศรีลังกาทรงรับสั่งให้พระภิกษุสงฆ์ของประเทศศรีลังกา นำเอาพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และมีชื่อว่าพระองค์ฯ ทรงให้ปลูกที่วัดระฆังแต่มีหลักฐานแย้งว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” ต้นแรกที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น โดยที่ในครั้งนั้นได้มีสมณทูตนำเข้ามาถวายด้วยตนเอง ซึ่งสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ถึงปีชาล พ.ศ.2361 พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ และพระสงฆ์ท่านอื่นๆ ที่เป็น

สมณทูตออกไปสืบประวัติพระศาสนาในลังกาทวีปและได้กลับมาในปีจอ พ.ศ.2375 พร้อมกับนำต้นพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกากลับมาด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชทานให้ไปปลูกที่วัดมหาธาตุ 1 ต้น อีกต้นหนึ่งให้ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาธาตุยังมีปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้” (กรมศิลปากร, 2548: 102)

การนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งการอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีสมณทูตที่ได้อัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มา 6 ต้น พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย 1 ต้น จังหวัดนครศรีธรรมราช 2 ต้น ที่วัดเดิม วัดท่าโพธิ์ วัดมหาธาตุ 1 ต้น วัดสุทัศนเทพวราราม 1 ต้น และวัดสระเกศ 1 ต้น ซึ่งยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2503 : 348-349)

หลังจากนั้นพระอริยกิจ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิฯ ได้ขอหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกา จากต้นที่วัดมหาธาตุไปปลูกที่วัดจักรวรรดิฯ เมื่อ 24 พฤษภาคม พ.ศ.2480 ส่วนในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เข้ามาจากลังกาในครั้งนั้นมี 6 ต้นด้วยกัน พระอาจารย์ท่านหนึ่งไม่ปรากฏนามได้ขอขุดเอาไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย 1 ต้น เจ้าพระยาเมืองนครศรีธรรมราชได้ขอไปปลูก 2 ต้น ซึ่งเข้าใจว่าจะนำไปปลูกที่วัดพระเดิม 1 ต้น ส่วนอีก 1 ต้น ปลูกไว้ที่วัดท่าโพธิ์

จากนั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเมล็ดพันธุ์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยาแล้วทรงนำมาเพาะ ซึ่งหลังจากที่พระองค์ทรงเพาะเป็นต้นกล้าเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วพระองค์ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ยัง 4 แห่ง คือ

1. วัดเทพศิรินทราวาส
2. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางประอิน พระนครศรีอยุธยา
3. วัดมณีชลขันธ์ ลพบุรี
4. วัดอภัยราชบำรุง หรือวัดญวนตลาดน้อย

มีหลักฐานบางส่วนที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า พระเจ้ากรุงอังกฤษได้นำผลและใบของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงรับสั่งให้เพาะขึ้นแล้วโปรดเกล้าให้กรมหมื่นบวรรังษีสूरียพันธ์ ปิยพรหมจรรยวรรธมยุดิ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นำออกไปประดิษฐานไว้ที่ฐานองค์พระปฐมเจดีย์ทั้ง 4 ทิศ รวม 4 ต้น ส่วนที่เหลือพระราชทานให้ไปปลูกไว้ในพระอารามหลวงหลายแห่ง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดอนงค์าราม

เผ่าทอง ทองเจือ (2546: 167) กล่าวว่า ดร.จอห์น สแควร์ ได้นำเอาเมล็ดพันธุ์ต้น

พระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพาะด้วยพระองค์เอง และได้นำไปปลูกที่วัดมหาธาตุ วัดบวรนิเวศ วัดพระปฐมเจดีย์ ส่วนเมล็ดที่เหลือทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหมดช่วยกันเพาะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้รัชกาลที่ 5 ปลูกด้วยพระองค์เองที่วัดพระแก้ว (ข้างพระอุโบสถ) และที่วัดโพธิ์ (ข้างหอไตร) แหนต้นที่ถวายไม้ค้ำวัด อนงคาราม ครั้นที่รัชกาลที่ 4 ยังทรงมีพระชนม์อยู่ และยังมีเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในบริเวณที่เรียกกันว่า “โพธิมระ” จนมาถึงรัชกาลที่ 9 ปรากฏว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนั้นได้เกิดโรค และทรุดโทรมลงในที่สุดจน ต้องถูกตัดทิ้งในวันที่ 6 กรกฎาคม 2525 (ปีที่มีการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ 200 ปี) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงปลูกแทนต้นเดิม และเจริญงอกงามจนถึงทุกวันนี้

สอดคล้องกับ อภิญา นนทนาท กล่าวว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์จาก 2 แหล่ง คือ พันธุ์จากลังกา และพันธุ์จากพุทธคยาที่ได้มาในปลายรัชกาล และปรากฏว่าคติการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชาในลักษณะนั้นๆ ขึ้นมาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระอารามที่พระองค์ทรงสร้างหรือบูรณะ และได้มีปรากฏการณ์ต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดให้อยู่ในแผนผังของวัด การสร้างโพธิมระ การสร้างวิหารโพธิ์ เป็นต้น (อภิญา นนทนาท, 2553: 62)

กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า ในปี พ.ศ.2361 ได้มีคณะสงฆ์ที่ไปสืบประวัติพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา ได้นำเอาต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนูราชปุระเข้ามาถวาย 6 ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ 1 ต้น ปลูกที่วัดสระเกศ 1 ต้น และที่วัดสุทัศน์ 1 ต้น ปลูกที่นครศรีธรรมราช 2 ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดพระเดิมและวัดท่าโพธิ์อย่างละ 1 ต้น นอกจากนี้ยังได้นำไปปลูกที่รัฐกลันตันอีก 1 ต้น ต่อมากรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงปลูกที่วัดอัมพวันนมิตร แต่ได้ย้ายมาปลูกที่เบญจมาภิตร์ในเวลาต่อมา ดังนั้นแล้วต้นพระศรีมหาโพธิ์หน้าวัดอัมพวันนมิตรนี้ ถือเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญมากของประเทศไทย เพราะเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีการนำหน่อมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นต้นลูกหลานของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และถือเป็นครั้งแรกที่นำมาจากพุทธคยาโดยตรงของประเทศไทยไม่ได้นำเอามาจากประเทศศรีลังกา

นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2434 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หลังจากที่ได้เสด็จไปราชการที่ประเทศอินเดีย ต่อมาเมื่อทรงเสด็จกลับได้อัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จาก

บริเวณพุทธคยามาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงมีรับสั่งให้ไปปลูกที่วัดอัมมวตนิมิต เกาะสีชัง ภายหลังต่อมาในปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปที่วัดอัมมวตนิมิต และพระองค์ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ขุดย้ายมาปลูกไว้ ณ สวนดุสิต และเมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้เติบโตแข็งแรงดีแล้ว พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดทำพระราชพิธีปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2454

ส่วนในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่ม 1 ที่ว่าด้วยสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ วรียาลงกรณ์มีความตอนหนึ่งว่า “ด้านหลังแห่งพระวิหาร (พระศาสดา) หรือทางห้องพุทธไสยา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงสร้างฐานโพธิ์ที่มีทับเกษตรล้อมเป็นโพธิ์ชระ เพื่อทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้พันธุ์มาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย” (นวกฤต เห่งกระโทก, 2557: 34)

นอกจากนั้นแล้วในปี พ.ศ.2498 สมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลไทยได้เชิญ ฯพณฯ อุ นุ นายกรัฐมนตรีของประเทศพม่าที่มาเยือนประเทศไทย และท่านได้นำเอาหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร เนื่องในโอกาสวาระครบรอบ 250 ปี (พ.ศ.2296-2546) ที่คณะสงฆ์ไทยได้ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา (สยามวงศ์) ในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย และประเทศศรีลังกาจึงได้ร่วมกันอนุรักษ์หน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากเมืองอนูราชปุระมาปลูกไว้ที่วัดธรรมาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2545 (เผ่าทอง ทองเจือ, 2546: 104)

จึงกล่าวได้ว่าความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยนั้นมีความเชื่อว่า มีการปลูกในสมัยทวารวดี ในราวประมาณ พ.ศ. 1432 จากนั้นก็มีการปลูกเรื่อยๆ มาในสมัยกรุงสุโขทัย มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยต้นโพธิ์ที่นำมาปลูกในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นต้นโพธิ์ที่นำมาจากประเทศศรีลังกาและพุทธคยา ประเทศอินเดีย โดยได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์และรัฐบาลที่ได้ส่งเสริมการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยถือเป็นการประสานสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทั้งประเทศพม่า ประเทศอินเดีย และประเทศศรีลังกา ประกอบกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่เจริญงอกงามได้อย่างรวดเร็ว ขยายพันธุ์ได้ง่าย โดยเฉพาะในสภาพอากาศในประเทศไทยที่มีความร้อนชื้น ทำให้การเจริญเติบโตของเมล็ดงอกงาม จึงทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เติบโตทั่วทุกพื้นที่ของประเทศไทย จนถึงปัจจุบัน

2. ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

พื้นฐานของวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยว่ามาจาก ประการ

แรกความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่นลัทธิ ผีสาง เทวดา ประการที่สอง คือ การที่คนไทยรับนับถือศาสนาด้วยความศรัทธาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ทำให้เกิดธรรมเนียม ประเพณี คตินิยมในด้านต่าง ๆ ประการสุดท้ายคือประเพณีอันเกิดจากผลของความเชื่อและศรัทธาเป็นสถานการณ์หลักอันนำไปสู่ขั้นตอนของพิธีกรรม (กรรณิการ์ พันชนะ, 2537: 13)

สุภาพรณ ฦ บางช้าง (2535: 243) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า สาระพุทธธรรมที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีของไทยนั้น ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ สาระพุทธธรรมที่เป็นองค์ความรู้ ได้แก่ กรรม ไตรลักษณ์ เป้าหมายของชีวิต การลดละทุกข์และคุณค่าความสำคัญของพระรัตนตรัย ทั้งนี้มีรายละเอียดของสาระต่างกันไปตามยุคสมัย เช่น กรรมตามสาระไตรภูมิ และกรรมตามประสบการณ์เชิงประจักษ์ในชีวิตประจำวัน ส่วนที่สอง คือ สาระพุทธธรรมที่เป็นค่านิยมทางพฤติกรรม ได้แก่ ทาน ศีล ความกตัญญู ความเมตตา การทำกิจในพระศาสนา และเมื่อสังคมมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นได้เพิ่ม ธรรมเพื่อการพัฒนาตนเองขึ้น เช่น ความซื่อสัตย์ ความ پاکเพียร การคบคนดีและธรรมเพื่อ การทำหน้าที่ในสังคม เช่น หน้าทีระหว่างบิดามารดากับบุตร หน้าทีระหว่างสามีกับภรรยา หน้าทีระหว่างญาติมิตร เป็นต้น ส่วนสาระพุทธธรรมที่เนื่องด้วยคติความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่อง พุทธกาล 5,000 ปี พระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าในอนาคต ศรีอาริยมุตตรัย ซึ่งความเชื่อบางอย่างเป็นความเชื่อเฉพาะบางคนหรือบางสังคม ไม่เป็นความเชื่อโดยรวมทั้งหมด เช่น ความเชื่อเรื่อง พระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น

ล้านนาในอดีตก็คืออาณาจักรหนึ่งของไทยซึ่งอยู่ทางภาคเหนือตอนบนในปี พ.ศ. 1839 พญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น เพื่อให้เป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่และหัวเมืองต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางพุทธศาสนา มีความเจริญทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ สืบต่อกันมาช้านาน ในถึงปัจจุบันดินแดนล้านนาหมายถึงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน อันประกอบไปด้วย 8 จังหวัดได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน พื้นฐานของความเจริญทางด้านวัฒนธรรมในดินแดนล้านนานั้นเกิดจากสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือ ประการแรกระเบียบแบบแผนที่วางไว้ให้ชุมชนของตนได้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความผาสุกในสังคม เมื่อระเบียบแบบแผนนี้ได้รับการปฏิบัติต่อเนื่องเป็นเวลานาน ก็จะฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ จนเกิดเป็นจารีตประเพณีที่มีประจำอยู่ในกลุ่มชนนั้น ๆ ประการที่สอง คือ การนับถือศาสนา ในดินแดนล้านนานั้นได้รับอิทธิพลของลัทธิศาสนาต่างๆ ได้แก่ลัทธิไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนานิกายมหายาน อูทรนิกายหรือพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ (ทักษิณนิกาย) ในระยะแรกเป็นพื้นฐาน และระยะ

หลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 ก็ได้รับนับถือศาสนาอิสลาม และคริสต์ศาสนาตามลำดับ (มณี พยอมยงค์, 2529: 1-4)

การรับนับถือพุทธศาสนาในล้านนาค้นตั้งแต่สมัยพระญามังรายเป็นต้นมาตำนานและประวัติศาสตร์ที่เขียนได้สะท้อนให้เห็นว่าการปฏิรูปพระพุทธศาสนาและอุปถัมภ์พุทธศาสนาตลอดจนเผยแผ่ทั่วอาณาจักรนั้นมีจุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างระเบียบทางสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยพยายามนำเอาพระพุทธศาสนามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมและการบูชาบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ลักษณะที่ปรากฏเด่นชัดคือ ประเพณีการนับถือตันโพธิ์ การสร้างพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า อันเป็นประเพณีนิยมในกลุ่มผู้นับถือพระพุทธศาสนาหิโนยานแบบลังกา (ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์, 2554: 39)

นอกจากนี้ มณี พยอมยงค์ (2537: 4) ยังได้กล่าวถึงความเป็นมาของพุทธศาสนาในล้านนาโดยสรุปไว้อีกด้วยว่า ชาวล้านนาได้รับเอาพุทธศานานับเป็น 2 ระยะ ด้วยกัน ในสมัยแรกพระโสมเถระและอุตเถระ สมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชนำศาสนาพุทธมาเผยแผ่ทางสุวรรณภูมิ อันหมายถึง พม่า ไทย ลาว กัมพูชา ในระยะที่ 2 ในสมัยพระนางจามเทวีแห่งอาณาจักรหริภุญไชยนำพระสงฆ์มาจากลพบุรีมาประสานกับพระสงฆ์ที่มีอยู่เดิมในอาณาจักรโยนกเชียงแสน และระยะที่ 3 ในสมัยอาณาจักรล้านนาก็ได้รับพุทธศาสนาเถรวาทลังคาวงศ์เข้ามาอีก พื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมและความเชื่ออันส่งผลต่อรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวล้านนาค้นเกิดจากการยอมรับนับถือพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาของชาวล้านนา ยังได้ถูกผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ที่มีต่อสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติก่อให้เกิดธรรมเนียมต่าง ๆ รวมถึงประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวล้านนาค้นสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สรสวดี อ่องสกุล (2539: 56-58) กล่าวว่าในภาคเหนือมีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาแบบเถรวาทในแคว้นหริภุญไชยได้แพร่ขยายไปทั่วดินแดนล้านนา ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อทางด้านพุทธศาสนาทั่วไปในดินแดนล้านนา และเมื่อพญามังรายได้ผนวกแคว้นหริภุญไชยเข้ากับแคว้นโยนกโดยสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา พระองค์ยังให้ความสำคัญกับเมืองหริภุญไชยในฐานะเป็นเมืองพุทธศาสนา ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนามีข้อความตอนหนึ่งว่า “...พระยามังรายจึงว่า กุยังไว้ขุนฟ้าอยู่ที่นั่นให้เป็นใหญ่แท้จริง กูนี้เป็นขุนยวนขุนร้อยดอก กิจทั้งหลายทั้งปวงไม่ใหญ่กว่ามหาเถรแลขุนฟ้าก็ดี สู้ก็ตีมหาเถรเจ้าก็ตีจึงพากันกระทำเถิด...” ดังนั้น การที่อาณาจักรล้านนาได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยเป็นแคว้นต่าง ๆ และสืบทอดเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันนั้นได้

ส่งผลถึงวิธีคิด วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวล้านนาโดยทั่วไป

ความเชื่อต่อต้านโพธิ์ในสังคมล้านนา เนื่องจากคติความเชื่อเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในล้านนานั้นเป็นความเชื่อที่เหนียวแน่น แฝงด้วยปรัชญาและคติธรรม จนกลายเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ข้อห้ามเด็ดขาดเกี่ยวกับต้นโพธิ์นั้น คือ การห้ามตัดต้นโพธิ์ ในอรรถกถาท่านบอกว่าเป็นอนันตริยกรรม คือกรรมหนักเสมอด้วยทำร้ายพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งการตัดแต่งกิ่งโพธิ์ก็ได้ ความเคารพยกย่องต้นโพธิ์ในภาคเหนือนี้ถือว่าเป็นต้นไม้แทนพระพุทธเจ้า ดังนั้น คำว่า ตลาคตโพธิ์ สัทธา นอกจากจะหมายถึงความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ชาวล้านนายังหมายถึงความศรัทธาที่มีต่อต้นโพธิ์อันเป็นต้นไม้ของพระพุทธเจ้าอีกด้วย ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “แม้ไปถึงลานโพธิ์ ควรแสดงความเคารพไหว้โพธิ์ ดุจอยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า” ประกอบกับการที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้ต้นโพธิ์เป็นเจดีย์ประเภทหนึ่งสำหรับบูชาแทนพระองค์ ดังเช่นที่ทรงบอกแก่พระอานนท์จนเป็นเหตุให้เกิดอานนทโพธิ์ดังกล่าวไปแล้วในบทที่ 2 ดังนั้น ชาวล้านนาจึงให้ความเคารพนับถือต้นโพธิ์เป็นดังเคารพพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งศัพท์ที่ใช้กับต้นโพธิ์ก็นำมาจากคำที่ใช้กับพระพุทธเจ้า ดังจะพบว่า ชาวล้านนาจะเรียกต้นโพธิ์ที่ตายแล้วว่า นิพพาน หากใครประสงค์จะนำต้นโพธิ์ไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ จะต้องรอโพธิ์นั้นนิพพานเองก่อนจึงจะนำไปใช้งานได้

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายถึงการตัดต้นโพธิ์หรือกิ่งโพธิ์ในกรณีที่น่าเป็นไปได้ ดังความว่า

แต่การตัดกิ่งไม้โพธิ์ที่ขึ้นเบียดพระสุภที่บรรจุพระธาตุหรือพระปฏีมา ควรทำ แม้ถ้าพวกนกจับที่กิ่งโพธิ์นั้นถ้ายอจจระรดพระเจดีย์ ก็ควรตัดเหมือนกัน ก็เจดีย์ที่บรรจุพระสรีรธาตุสำคัญกว่าบริโภคะเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า) แม้รากโพธิ์ที่งอกออกไปทำลายพื้นที่ ที่ตั้งเจดีย์จะตัดทิ้งก็ควร ส่วนกิ่งโพธิ์กิ่งใด ขึ้นเบียดเรือนโพธิ์ จะตัดกิ่งโพธิ์นั้นเพื่อรักษาเรือน (โพธิ์) ไม่ควร

จากข้อความนี้ทำให้เห็นว่า ต้นโพธิ์นั้นแม้จะเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า แต่เมื่อลำดับความสำคัญแล้ว พระบรมสารีริกธาตุหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุยังสำคัญกว่าต้นโพธิ์ ท่านจึงอนุญาตให้ตัดหรือรื้อถอนต้นโพธิ์ได้หากต้นนั้นเป็นอันตรายต่อพระบรมสารีริกธาตุ

อภิปรายผล

จากการศึกษาสามารถนำองค์ความรู้มาอภิปรายผลได้ ดังนี้ ต้นโพธิ์ เสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งเดียวที่จัดว่าเป็นสิ่งมีชีวิต ความศรัทธาต่อต้านโพธิ์ของ พุทธศาสนิกชนนั้น

ต่างก็ให้ความเคารพบูชามาตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ **อภิญญา เงินดี (2554)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาในฐานะทุนทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนชายแดนไทย-พม่าสองฝั่งแม่น้ำเมย” พบว่า ความเชื่อในเรื่องตันโพธิ์พบว่าทั้งไทยและพม่าในสมัยโบราณนั้นให้ความสำคัญกับตันโพธิ์ เสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้าแม้พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วยังมีการบูชาตามที่แตกต่างกัน โดยมีความเชื่อปลุกตันโพธิ์ไว้ในวัดต่างๆ มีงานประเพณีรดน้ำตันโพธิ์ เอาไม้ค้ำตันโพธิ์ ส่วนที่ประเทศไทยประเพณีนี้ค่อนข้างที่จะจืดจางลง และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **แม่ชีจันทร์ธิดา แสงวงทรัพย์ (2557)** ที่ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” พบว่า โพธิมณฑลเป็นปูชนียสถาน เป็นที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญคือต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งจัดเป็นบริโกศเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เปรียบประดุจองค์แทนพระศาสดา เป็นที่สักการบูชาในเบื้องต้น ภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากการศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อตันโพธิ์ในล้านนา สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุป

ต้นโพธิ์ในประเทศไทยมีข้อสันนิษฐานจากนักโบราณคดีว่า มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีท่านมหาเถรไพล่ลายนำมาปลูกจากประเทศศรีลังกา โพธิ์ในประเทศไทยจึงเป็นโพธิ์ลังกาที่สืบเนื่องมาจากเมืองอนุราชปุระ จากนั้นได้มีการขยายพันธุ์และปลูกกันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในเขตบริเวณวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ส่วนต้นโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดียนั้น มีการนำเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคเริ่มต้นนั้นประเทศไทยได้บูชาเฉพาะแต่โพธิ์ที่มาจากประเทศศรีลังกาเท่านั้น ส่วนในล้านานั้นไม่ปรากฏชัดเจนว่านำโพธิ์มาจากไหน น่าจะเป็นโพธิ์ขยายพันธุ์มาจากศรีลังกาเช่นเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่เกิตรง่าย โตไว ใบหนา กิ่งก้านสาขาแผ่ขยายรวดเร็ว ให้ร่มเงาได้ตลอด น่าจะมีมรรคปลุกโพธิ์ในป่าใหญ่หรือป่าเสื่อมโทรมที่ต้องการพลิกฟื้นขึ้นมาในเชิงนิเวศวิทยา ไม่ใช่เชิงเศรษฐกิจ เพราะต้นโพธิ์นอกจากจะโตไวแล้ว การตัดทำลายก็ทำได้ยาก เพราะมีความพิเศษอยู่ในตัว เป็นไม้ที่ไม่เหมาะแก่การนำไปสร้างบ้าน หรือทำเฟอร์นิเจอร์ของตกแต่ง มีความเชื่อในความเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ ดังนั้น ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าจะลดลงไปเป็นอย่างมาก ไม่ต้องปลูกกันอย่างซ้ำซาก อนึ่ง ต้นโพธิ์นั้นโตไว แผ่ได้เร็ว เมล็ดโพธิ์เป็นอาหารของนกที่สามารถไปกองงยได้ทุกที่ ทุกสภาพอากาศ ดังนั้น ในสถานที่ใดที่ไม่ต้องการให้ต้นโพธิ์ขึ้น เช่น รางน้ำ ข้างกำแพง ใกล้เสนาสนะ ควรรีบทำลายเสียโดยไว โบราณจารย์ล้านนา กล่าวว่า ต้นไม้ใดที่ยังไม่ถึง 10 ปี เทวดายังไม่มาอาศัย เพราะรากของต้นโพธิ์เป็นรากใหญ่ หากใหญ่โตเต็มทีรากจะดันพื้นให้ชำรุดเสียหายได้ หรือในบริเวณสถานที่สาธารณะ เช่น ริมถนน ทุ่งสาธารณะ ควรทำลายเสียก่อนที่จะโต เพื่อไม่ให้เป็นการขยายเมืองต่อไปในวันข้างหน้า

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ศึกษาแนวทางส่งเสริมให้ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้เจ้าป่า โดยการพัฒนาแนวทางหาแนวร่วมในการปลูกโพธิ์ในพื้นที่เสื่อมโทรม
- 2) ควรศึกษาอิทธิพลของต้นโพธิ์ในประเทศไทย และประเทศอื่นๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น ประเทศลาว ศรีลังกา เป็นต้น
- 3) ควรศึกษาแนวทางขยายพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2548). **ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กรรณิการ์ พันชนะ. (2537). **ภาษาวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว. (2548). “วัดศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2553). “โพธิ์: จากพุทธคยาสู่หัวเฉียว”. **วารสาร มจร.วิชาการ**. 14 (27): 69-84.
- นวกฤต เห่งกระโทก. “การศึกษาคุณค่า และคตินิยมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย..
- เผ่าทอง ทองเจือ. (2546). **พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- มณี พยอมยงค์. (2529). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ยศ สันตสมบัติ. (2537). **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วีไลรัตน์ ยิ่งรอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์. (2551). **คู่มือท่องเที่ยว –เรียนรู้: สุโขทัย ศรีสัชนาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส.
- ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์. (2554). “คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2550). “เชียงใหม่” ในตามเส้นทางงานช่างโบราณ ประวัติศาสตร์ศิลปะกับการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ. (2503). **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. พระนคร: กรมศิลปากร.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2539). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์บุ๊คเซนเตอร์.
- สุรัชย์ จงจิตงาม. (2549). **ท่องเที่ยว เรียนรู้: ล้านนา เชียงใหม่, ลำพูน, ลำปาง**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2535). **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**. สถาบันไทยศึกษา: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรีย์ ภูมิอมร. (2546). พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระ
ศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า
ประเทศไทย.

อภิญญา เงินดี. (2554). “การศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาใน
ฐานะทุนทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนชายแดนไทย-พม่า สองฝั่งแม่น้ำ
เมย”. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อภิญญา นน্থนาท. (2554). “แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์. คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อัศรพงษ์ คำคุณ. (2546). โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

แม่ชีจันทรธิภา แสงทรัพย์. (2557). “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธ
ศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.